

■ بررسی شیوه‌های ساماندهی اسناد و مدارک مکتوب و غیرمکتوب و ارائه الگویی مناسب برای اسناد و مدارک دفاع مقدس؛ براساس مطالعه شیوه‌های ساماندهی مراکز اسنادی نظامی و غیرنظامی

غلامرضا علامتی | اعلی منوچهری

چکیده

هدف: هدف پژوهش حاضر ارزیابی فرایند توصیف اسناد آرشیوی در مراکز اسنادی نظامی و غیرنظامی مهم ایران و تهیه الگویی برای ساماندهی اسناد دفاع مقدس است.

روش/رویکرد: در این پژوهش از دو رویکرد کمی و کیفی استفاده شده است؛ بنابراین این پژوهش، پژوهشی ترکیبی است. برای اجرای پژوهش از روش پیمایشی-تحلیلی و برای گردآوری اطلاعات آن از منابع کتابخانه‌ای، اسناد و مدارک، قوانین، استانداردها، و کاربرگه‌های سازمان‌ها و نهادها استفاده شده است. برای تکمیل اطلاعات کتابخانه‌ای نیز از روش مطالعات میدانی مثل مشاهده، و مصاحبه با کارشناسان و متخصصان تنظیم و پردازش اسناد استفاده شده است.

یافته‌ها: بررسی شیوه‌های ساماندهی اسناد در مراکز اسنادی بررسی شده در این پژوهش نشان می‌دهد که هرکدام از سازمان‌های مذکور روشی بومی و مختص اسناد آرشیوی خود را به کار برده‌اند و تنها تعداد کمی از مراکز براساس «استاندارد بین‌المللی توصیف آرشیوی» عمل کرده‌اند. در بین مراکز اسنادی بررسی شده، تنها «معاونت اسناد ملی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران» و «آستان قدس رضوی» شش مؤلفه اصلی مدنظر ایسادی (استاندارد بین‌المللی توصیف آرشیوی) را رعایت کرده‌اند.

نتیجه‌گیری: هیچکدام از مراکز غیرنظامی به اسناد جنگ تحمیلی و دفاع مقدس نپرداخته‌اند و تنها برخی از آنها مانند معاونت اسناد ملی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران بخشی از اسناد دفاع مقدس را آرشیو و نگهداری می‌کنند. در بین مراکز نظامی نیز تنها دو مرکز «اسناد و تحقیقات دفاع مقدس» و «سازمان حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس و بسیج» به جمع‌آوری و نگهداری اسناد دفاع مقدس بر پایه استانداردهای فهرست‌نویسی و نمایه‌سازی و نیز استفاده از نرم‌افزار استاندارد داخلی و بومی نیروهای مسلح (نرم‌افزار ماوا) پرداخته‌اند؛ ولی باین حال اشکال اساسی موازی‌کاری و رعایت نکردن استانداردی یکسان بر این دو مرکز وارد است.

کلیدواژه‌ها

اسناد و مدارک دفاع مقدس؛ ساماندهی اسناد؛ اسناد مکتوب و غیرمکتوب؛ مراکز اسنادی

مطالعات آرشیوی

فصلنامه گنجینه اسناد: سال بیستم و هفتم، دفتر سوم، (پاییز ۱۳۹۶)، ۹۴-۸۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۳/۱۳ ■ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۶/۲۰

بررسی شیوه‌های ساماندهی اسناد و مدارک مکتوب و غیرمکتوب و ارائه الگویی مناسب برای اسناد و مدارک دفاع مقدس؛ براساس مطالعه شیوه‌های ساماندهی مراکز اسنادی نظامی و غیرنظامی

غلامرضا علاماتی^۱ | علی منوچهری^۲

مقدمه

اطلاعات ثبت و ضبط‌شده در هر رسانه که افراد یا مؤسسات برای انجام وظایف اداری یا فعالیت‌های شخصی ایجاد یا دریافت می‌کنند و به‌عنوان گواهی فعالیت‌ها برای مراجعه و استناد نگهداری می‌شود، چنانچه دارای ارزش نگهداری مستمر در آرشیو باشد و موضوع آن به‌نحوی مربوط به جنگ هشت‌ساله ایران و عراق (دفاع مقدس) باشد، سند جنگ نامیده می‌شود. (نگاهبان، ۱۳۹۰، ص ۳۶۰) این اسناد، اسنادی هستند که به‌طور رسمی یا غیررسمی به یک اتفاق یا اقدام مرتبط با دفاع مقدس - چه مستقیم چه غیرمستقیم - مربوط می‌شوند و ممکن است به شکل نوشته رسمی یا غیررسمی، نامه، یادداشت، فرم، نقشه، عکس، کروکی، فیلم، یا خاطره باشند که برای انتقال وقایع دفاع مقدس می‌توان به آن‌ها استناد کرد (پیکار، ۱۳۹۰، ص ۱۲۵). اسناد دفاع مقدس نه تنها گویای اتفاق و رویدادی خاص مانند جنگ هستند، بلکه مجموعه‌ای از اطلاعات دارند که با تحلیل آن‌ها می‌توان زوایای تاریکی از تاریخ ایران در آن مقطع حساس را روشن کرد؛ بنابراین شناسایی، جمع‌آوری، سامان‌دهی و نمایش آن‌ها روش و الگویی متفاوت و مختص به خود را می‌طلبد. رسیدن به الگویی دقیق برای انجام این کار، نیازمند بررسی و مطالعه شیوه‌نامه‌های سازمان‌های آرشیوی و نوع نگاه آن‌ها به اسناد دفاع مقدس است، تا با ارزیابی نقاط قوت و ضعف آن‌ها بتوان الگو و شیوه‌نامه‌ای جامع و مختص برای سامان‌دهی اسناد و مدارک دفاع مقدس فراهم کرد.

۱. استادیار و عضو هیئت‌علمی
دانشگاه جامع امام حسین (ع)
(نویسنده مسئول)
d.rezaa.1390@gmail.com
۲. دانشجوی دکتری تاریخ ایران اسلامی
دانشگاه تبریز
alimanoochehri77@yahoo.com

این مقاله به دنبال پاسخ به این سؤالات است:

۱. شیوه‌های سامان‌دهی اسناد مکتوب و غیرمکتوب چیست؟

۲. الگوی مناسب برای سامان‌دهی اسناد و مدارک دفاع مقدس چیست؟

بنابراین محقق ابتدا به بررسی موضوع اسناد آرشیوشده در مراکز اسناد بررسی شده می‌پردازد، در ادامه شیوه‌های فهرست‌نویسی، و نمایه‌سازی اسناد و نرم‌افزارهای ورود اطلاعات در آن مراکز را بررسی می‌کند و پس از دستیابی به یافته‌های پژوهش، الگویی مناسب و استاندارد برای سامان‌دهی اسناد دفاع مقدس عرضه می‌کند. با توجه به اهمیت تنظیم و توصیف و ارزشیابی - به عبارت دیگر سامان‌دهی و فهرست‌نویسی اسناد آرشیوی - در چرخه فعالیت‌های آرشیوی، پژوهش حاضر اهداف زیر را دنبال می‌کند:

اهداف اصلی:

۱. ارزیابی فرایند توصیف اسناد آرشیوی در مراکز اسنادی نظامی و غیرنظامی مهم ایران؛

۲. تهیه الگویی برای سامان‌دهی اسناد دفاع مقدس.

اهداف فرعی:

۱. تشخیص میزان انطباق عناصر توصیفی کاربرگ‌ها با ایساد؛

۲. بررسی میزان استفاده از ابزارهای مستندسازی در انتخاب توصیفگرها؛

۳. تعیین میزان قوت و ضعف شیوه فهرست‌نویسی اسناد آرشیوی در این سازمان از نظر بازیابی اطلاعات.

فوائد این پژوهش از دیدگاه نظری و عملی عبارت‌اند از:

۱. کمک به بهبود وضعیت سامان‌دهی و فرایند توصیف اسناد آرشیوی دفاع مقدس؛

۲. کمک به دسترس‌پذیری سریع‌تر اسناد آرشیوی مذکور از طریق بهبود و توصیف آن‌ها؛

۳. شناسایی عناصر توصیفی و میزان مطابقت فهرست‌نویسی اسناد آرشیوی با استانداردهای تنظیم و توصیف آرشیوی (ایساد).

پرسش‌های اصلی این پژوهش عبارت‌اند از:

۱. شیوه‌ها و الگوهای سامان‌دهی اسناد در سازمان‌ها و مراکز اسنادی نظامی و غیرنظامی

ایران چیست؟

۲. الگوی مناسب سامان‌دهی اسناد و مدارک مکتوب و غیرمکتوب دفاع مقدس چیست؟

روش/ رویکرد پژوهش

در این پژوهش از دو رویکرد کمی و کیفی استفاده شده است، بنابراین این پژوهش، پژوهشی ترکیبی است. برای اجرای پژوهش از روش پیمایشی- تحلیلی و برای گردآوری داده‌های پژوهش از سیاهه واری، قوانین مربوط به استانداردهای آرشیو، و مصاحبه استفاده شده است. برای تکمیل اطلاعات کتابخانه‌ای نیز از روش مطالعات میدانی مثل مشاهده و مصاحبه با کارشناسان و متخصصان تنظیم و پردازش اسناد استفاده شده است. نتایج، با استفاده از روش‌های آمار توصیفی در قالب جدول و نمودار آمده است. منابع پژوهش، شامل پژوهشگران و متخصصان تنظیم و پردازش اسناد، دفاتر راهنما، و کاربرگه‌های فهرست‌نویسی اسناد آرشیوی در سازمان‌های آرشیوی مورد مطالعه است. منابع پژوهش عبارت است از:

۱. مصاحبه با ۹ نفر از پژوهشگران و متخصصان تنظیم و پردازش اسناد مراکز اسنادی نظامی و غیرنظامی؛
۲. پنج کتابچه راهنما و ۶ کاربرگه فهرست‌نویسی اسناد آرشیوی مراکز اسنادی بررسی شده تا سال ۱۳۹۵.

یافته‌ها

مراکز مختلف اسنادی برای توصیف اسناد خود در سطح پرونده و برگ، عناصر کاربرگه‌های توصیف اسناد (کاغذی و الکترونیکی) را برای خود گزینش و بومی‌سازی کرده‌اند. این عناصر عبارت‌اند از: «شماره بازیابی»، «عنوان»، «تاریخ»، «سطح توصیف»، «تعداد/ حجم»، «نام پدیدآور»، «دامنه و محتوا»، «شرایط دسترسی پذیری»، «زبان/ خط»، «ویژگی‌های ظاهری و نیازهای فنی»، «یادداشت»، «یادداشت آرشیویست»، و «تاریخ توصیف». یافته‌های پژوهش نشان داد که بیشتر سازمان‌ها در توصیف اسناد آرشیوی براساس استانداردهایی نه‌چندان مشخص عمل کرده‌اند و تنها تعداد کمی از مراکز براساس استاندارد بین‌المللی توصیف آرشیوی (ایساد)^۱ عمل کرده‌اند.

در بین مراکز اسنادی غیرنظامی بررسی شده، تنها معاونت اسناد ملی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران و آستان قدس رضوی شش مؤلفه اصلی مدنظر ایساد (استاندارد بین‌المللی توصیف آرشیوی) در توصیف اسناد مکتوب را رعایت کرده‌اند. مرکز اسناد وزارت امور خارجه ۵ مؤلفه، مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی و مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ۴ مؤلفه اصلی و مرکز اسناد انقلاب اسلامی ۳ مؤلفه اصلی را در توصیف اسناد مکتوب خود به کار برده‌اند. معاونت اسناد ملی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی

۱. برای توصیف مواد آرشیوی، شورای جهانی آرشیو (ایکا) استاندارد با نام «ISAD» (ایساد) را توصیه کرده است. این استاندارد، براساس اصول نظری آرشیو، از کل به جزء و از عام به خاص تدوین شده و در آن رهنمودهای کلی درباره توصیف مواد آرشیوی بدون توجه به شکل ماده آرشیوی آمده است. در کلیه مراحل کاری ثبت اطلاعات توصیفی (مشخصات ظاهری) و ثبت اطلاعات محتوایی (موضوعی)، تحقیق، تدوین و به‌کارگیری معیارها و موازین صحیح و مناسب در تنظیم و توصیف اسناد براساس استانداردهای جهانی، باعث عرضه نتیجه‌ای بهتر خواهد شد (نگاهبان، ۱۳۹۰، ص ۲۶۸). این استاندارد ۲۶ عنصر را برای توصیف اطلاعات اسناد در نظر گرفته است که طبق استاندارد بین‌المللی توصیف آرشیوی، شش عنصر «شماره بازیابی»، «عنوان»، «نام پدیدآور»، «تاریخ»، «سطح توصیف»، و «تعداد» عناصر اصلی توصیف آرشیوی به‌شمار می‌روند و ذکر آن‌ها در توصیف آرشیوی الزامی است (ISAD, 2000, p9).

ایران و آستان قدس رضوی با اعمال ۱۶ مؤلفه از ۲۶ مؤلفه ایسناد استانداردترین توصیف اسناد مکتوب را در بین مراکز دارند. مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی و وزارت امور خارجه با ۱۰ مؤلفه، مرکز اسناد انقلاب اسلامی با ۸ مؤلفه و مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر با ۵ مؤلفه در جایگاه‌های بعدی از نظر نزدیکی به استاندارد بین‌المللی توصیف آرشیوی قرار دارند. برای سامان‌دهی اسناد غیرمکتوب نیز، تنها معاونت اسناد ملی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر، و مرکز اسناد وزارت امور خارجه کاربرگه جدا برای اسناد تصویری خود ایجاد کرده‌اند. در بین این مراکز تنها معاونت اسناد ملی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران و مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ۶ مؤلفه اصلی توصیف سند را به‌کار برده‌اند و مرکز اسناد وزارت امور خارجه تنها ۴ مؤلفه اصلی را به‌کار بسته است. بقیه مؤلفه‌های قیدشده با توجه به نیازهای بومی هر مرکز ایجاد شده‌است.^۱

مرکز اسناد وزارت امور خارجه	مرکز اسناد انقلاب اسلامی	مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر	معاونت اسناد ملی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران	آستان قدس رضوی	مجلس شورای اسلامی	مؤلفه‌های ایسناد (استاندارد بین‌المللی توصیف آرشیوی)
*	*	*	*	*	*	شماره بایابی ^۱
*	*	*	*	*	*	عنوان
*	*	*	*	*	*	تاریخ یا دوره ایجاد
*			*	*	*	سطح توصیف (پرونده، برگ) *
*		*	*	*	*	اندازه یا تعداد برگ یا صفحه *
			*	*		نام پدیدآور (منشأ سند) *
						تاریخچه اداری / شرح حال
				*		منبع دریافت مستقیم سند (انتقالی، خریداری و...)
*			*	*	*	دامنه و محتوا
*	*		*	*	*	اطلاعات مربوط به ارزشیابی، امحاء و برنامه زمانی
						افزوده‌ها (اطلاعات رسانی درباره افزوده‌شدن به اسناد در آینده)
						شیوه تنظیم اسناد (موضوعی، الفبایی)
	*		*	*	*	شرایط دسترس‌پذیری
						شرایط تکثیر (کپی‌برداری)

۱. با توجه به اینکه در مراکز اسنادی مورد مطالعه به دلیل گستردگی اسناد مکتوب، اولویت با اسناد مذکور بوده و اسناد غیرمکتوب در درجه اهمیت بعد قرار داشته و نیز به دلیل جلوگیری از طولانی شدن پژوهش، در اینجا از آوردن جدول خودداری و به آوردن نتیجه بسنده شده است.

۲. علامت «دایره» نشان‌دهنده مؤلفه‌های اصلی است.

جدول ۱

مقایسه رعایت مؤلفه‌های ایسناد توسط مراکز اسنادی غیرنظامی در توصیف اسناد مکتوب

مرکز اسناد وزارت امور خارجه	مرکز اسناد انقلاب اسلامی	مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر	معاونت اسناد ملی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران	آستان قدس رضوی	مجلس شورای اسلامی	مؤلفه‌های ایساد (استاندارد بین‌المللی توصیف آرشیوی)
*	*		*	*	*	زبان و خط اسناد
			*	*		ویژگی‌های ظاهری و نیازهای فنی (مرمت، بازسازی و...)
						فهرست‌های راهنما
						مکان نگهداری اصل سند
						مکان نگهداری کپی سند
						واحدهای توصیفی مرتبط (مشابه و...)
			*			سابقه انتشار
	*		*	*		یادداشت (نکات مهم ذکر نشده در باره سند)
*	*	*	*	*	*	یادداشت فهرست‌نویس (شرح چگونگی فهرست‌نویسی، و نام فهرست‌نویس)
						قوانین یا قراردادهای فهرست‌نویسی (ذکر استاندارد فهرست‌نویسی)
*			*	*	*	تاریخ توصیف
			*	*		تاریخچه آرشیوی/سابقه آرشیوی

ادامه جدول ۱

مقایسه رعایت مؤلفه‌های ایساد توسط
مراکز اسنادی غیرنظامی در توصیف
اسناد مکتوب

در بین مراکز اسنادی نظامی بررسی شده، مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس و سازمان حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس و بسیج (هر دو نهاد وابسته به سپاه پاسداران انقلاب اسلامی هستند و هر دو مرکز نیز در فهرست‌نویسی اسناد مکتوب و غیرمکتوب خود از فیلدهای تعریف شده در نرم‌افزار ما و استفاده می‌کنند) شش مؤلفه اصلی مدنظر ایساد (استاندارد بین‌المللی توصیف آرشیوی) را رعایت کرده‌اند؛ همچنین سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس نیز از ۶ مؤلفه اصلی استفاده کرده‌است. مرکز اسناد ایثارگران بنیاد شهید تنها ۱ مؤلفه تاریخ سند را در توصیف اسناد خود به کار برده‌است. مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، سازمان حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس و بسیج، و سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس با اعمال ۱۴ مؤلفه از ۲۶ مؤلفه ایساد استانداردترین توصیف اسناد را در بین مراکز نظامی دارند.

گفتنی است که فیلدهای تعریف شده در نرم‌افزار ما و ابزاس بانک‌های اطلاعاتی ضروری هر سازمان است؛ مثلاً فیلم، عکس، اسناد مکتوب، کالک، و نقشه هر کدام جداگانه فهرست‌نویسی و ورود اطلاعات می‌شوند و برای همه آنها شش مؤلفه اصلی مدنظر ایساد رعایت می‌شود.

سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس	سازمان حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس و بسیج	مرکز اسناد اینتاگران بنیاد شهید	مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس	مؤلفه‌های ایساد (استاندارد بین‌المللی توصیف آرشیوی)
*	*		*	شمارهٔ بازیابی*
*	*		*	عنوان*
*	*	*	*	تاریخ یا دورهٔ ایجاد*
*	*		*	سطح توصیف (پرونده، برگ) *
*	*		*	اندازه یا تعداد برگ یا صفحه*
*	*		*	نام پدیدآور (منشأ سند) *
				تاریخچهٔ اداری / شرح حال
				منع دریافت مستقیم سند (انتقالی، خریداری و...)
*	*		*	دامنه و محتوا
				اطلاعات مربوط به ارزشیابی، امحاء و برنامهٔ زمانی
				افزوده‌ها (اطلاع‌رسانی دربارهٔ افزوده‌شدن به اسناد در آینده)
				شیوهٔ تنظیم اسناد (موضوعی، الفبایی)
*	*		*	شرایط دسترسی پذیری
				شرایط تکثیر (کپی برداری)
*	*		*	زبان و خط اسناد
*	*		*	ویژگی‌های ظاهری و نیازهای فنی (مرمت، بازسازی و...)
				فهرست‌های راهنما
	*		*	مکان نگهداری اصل سند

جدول ۲

مقایسهٔ رعایت مؤلفه‌های ایساد به وسیلهٔ مراکز اسنادی نظامی در توصیف اسناد مکتوب و غیر مکتوب

سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس	سازمان حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس و بسیج	مرکز اسناد اینثارگران بنیاد شهید	مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس	مؤلفه‌های ایسناد (استاندارد بین‌المللی توصیف آرشیوی)
	*		*	مکان نگهداری کپی سند
				واحدهای توصیفی مرتبط (مشابه و...)
*				سابقه انتشار
*				یادداشت (نکات مهم ذکر نشده درباره سند)
*	*		*	یادداشت فهرست‌نویس (شرح چگونگی فهرست‌نویسی و نام فهرست‌نویس)
				قوانین یا قراردادهای فهرست‌نویسی (ذکر استاندارد فهرست‌نویسی)
*	*		*	تاریخ توصیف
				تاریخچه آرشیوی / سابقه آرشیوی

ادامه جدول ۲

مقایسه رعایت مؤلفه‌های ایسناد به وسیله مراکز اسنادی نظامی در توصیف اسناد مکتوب و غیر مکتوب

نمایه‌سازی اسناد در مراکز اسنادی نظامی و غیرنظامی

در انتخاب توصیفگرها برای نمایه‌سازی اسناد، از ابزارهای مستندسازی‌ای مانند فهرست مستند اسامی مشاهیر و مؤلفان، اصطلاحنامه فرهنگی فارسی «اصفا»، فهرست اسامی تنالگان، سرعنوان‌های موضوعی فارسی کودکان، سرعنوان‌های موضوعی فارسی، فرهنگ آبادی‌ها و اماکن جغرافیایی، دولت‌های ایران از مشیرالدوله تا میرحسین، کتاب القاب دوره قاجار، فرهنگ دهخدا، شرح حال رجال سیاسی و نظامی معاصر ایران از باقر عاقلی، شرح حال رجال ایران در قرن ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ هجری از مهدی بامداد، دائرةالمعارف فارسی مصاحب، و روزشمار تاریخ معاصر ایران، از مشروطه تا انقلاب اسلامی استفاده می‌شود؛ ولی در مراکز اسنادی بررسی شده تنها چند مرکز از ابزارهای مستندسازی استفاده کرده‌اند.

در مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی و آستان قدس رضوی، نوع زبان به کارگرفته شده ترکیبی است. بدین معنی که از سه زبان طبیعی سند، زبان آزاد، و زبان مقید (کنترل شده) برای نمایه‌سازی استفاده می‌شود. در مرکز اسناد انقلاب اسلامی، و مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر نمایه‌سازی متن اسناد بر پایه زبان طبیعی اسناد انجام می‌شود؛ ولی در معاونت اسناد

ملی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، و مرکز اسناد وزارت امور خارجه نمایه‌سازی متن اسناد براساس «زبان قراردادی و کنترل‌شده» و نه بر پایه «زبان طبیعی» متن اسناد انجام می‌شود. در معاونت اسناد ملی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران از نظام نمایه‌سازی ترکیبی یعنی از هر دو شیوه «پیش‌هم‌آرا» و «پس‌هم‌آرا» استفاده می‌شود و در بقیه مراکز فقط از روش «پیش‌هم‌آرا» استفاده می‌شود.

در بین مراکز اسنادی نظامی، مرکز اسناد ایثارگران بنیاد شهید از نظام نمایه‌سازی استفاده نکرده‌است و فهرست‌نویسی و نمایه‌سازی در آن انجام نمی‌شود. در مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، سازمان حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس و بسیج، و سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس برای نمایه‌سازی از نمایه اشخاص و نمایه موضوع -با بهره‌گیری از ابزار فهرست مستند اسامی و مشاهیر و مؤلفان و سرعنوان‌های موضوعی- استفاده می‌شود؛ همچنین نمایه‌سازی براساس «زبان قراردادی و کنترل‌شده» و هم بر پایه «زبان طبیعی» متن اسناد انجام می‌شود. در واقع نظام نمایه‌سازی کنترل‌شده و روش پس‌هم‌آرا (یعنی نمایه‌سازی در زمان بازیابی اطلاعات) با استفاده از جستجوگر ماوا انجام می‌شود.

نرم‌افزارهای استفاده‌شده در مراکز اسنادی نظامی و غیرنظامی

در بین مراکز اسناد بررسی شده تنها دو مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی و معاونت اسناد ملی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران از نرم‌افزار (نرم‌افزار رسا) استفاده می‌کنند. البته این به معنای یکسان بودن آن‌ها در رعایت مؤلفه‌های استاندارد نیست. همان‌طور که در سطرهای قبل مشاهده کردیم تنها دو مرکز معاونت اسناد ملی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران و آستان قدس رضوی نزدیک به استاندارد جهانی هستند که این موضوع نشان‌دهنده استاندارد بودن نرم‌افزار ورود اطلاعات آن‌ها نیز می‌تواند باشد. در این صورت باید نرم‌افزار سیمرخ آستان قدس رضوی و نرم‌افزار رسای معاونت اسناد ملی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران را دو نرم‌افزار مطلوب ورود اطلاعات در نظر گرفت. بقیه مراکز اسنادی نیز از نرم‌افزارهای اداری-بومی خود استفاده می‌کنند، مانند: سیستم اسناد تصویری در مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر، سیستم جامع مدیریت اسناد در مرکز اسناد انقلاب اسلامی و نرم‌افزار سفیر در مرکز اسناد وزارت امور خارجه.

مرکز اسنادی	نرم‌افزار ورود اطلاعات
مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی	نرم‌افزار رسا
مرکز اسناد آستان قدس رضوی	نرم‌افزار سیمرغ
معاونت اسناد ملی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران	نرم‌افزار رسا
مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران	سیستم اسناد تصویری
مرکز اسناد انقلاب اسلامی	نرم‌افزار سیستم جامع مدیریت اسناد
مرکز اسناد و دیپلماسی وزارت امور خارجه	نرم‌افزار سفیر

جدول ۳

نرم‌افزارهای استفاده شده به وسیله مراکز اسنادی غیرنظامی

در مرکز اسناد ایثارگران بنیاد شهید از نرم‌افزار سجایا برای ورود اطلاعات استفاده می‌شود. در این نرم‌افزار فیله‌های استاندارد تعریف نشده است. مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، سازمان حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس و بسیج، و سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس از نرم‌افزار ماوا استفاده می‌کنند. در مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس کار ورود اطلاعات در نرم‌افزار ماوا به صورت آنلاین و هم‌زمان با فهرست‌نویسی انجام می‌شود. سازمان حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس و بسیج، و سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس نیز به همین شکل اطلاعات خود را وارد نرم‌افزار ماوا می‌کنند؛ ولی با این تفاوت که آن‌ها برای هر گروه اطلاعاتی مانند فیلم، صوت، عکس، نقشه، کالک، و اسناد مکتوب، کاربرگه و دستورالعمل پرکردن آن را تعریف و تدوین کرده‌اند؛ هرچند که هنوز در تمام زیرمجموعه‌های آن‌ها اجرا نشده است. از لحاظ رعایت استانداردهای فهرست‌نویسی و نمایه‌سازی، بیشتر مؤلفه‌های اصلی و ضروری در این مراکز به کار رفته است و به‌طور کلی می‌توان گفت از لحاظ تدوین و استفاده از شیوه‌نامه بومی مناسب برای اسناد دفاع مقدس در بین مراکز نظامی، این مراکز موفق بوده‌اند. نرم‌افزار ماوا از لحاظ کاربردی، استانداردهای اصلی تعریف شده به وسیله ایساد را رعایت کرده است و هم‌سوی و هم‌تراز با نرم‌افزار ورود اطلاعات در مراکز مرجع اسنادی غیرنظامی مانند سازمان اسناد و کتابخانه ملی و آستان قدس رضوی است. مزیت نرم‌افزار ماوا در قیاس با سایر نرم‌افزارها - برای فهرست‌نویسی و ورود اطلاعات اسناد مکتوب و غیرمکتوب دفاع مقدس - داشتن بانک‌های اطلاعاتی بومی دفاع مقدس مانند بانک کالک، نقشه، صوت و... و همچنین فهرست‌های مستند موضوعی و اسامی بومی است.

نرم افزار ورود اطلاعات	مرکز اسنادی نظامی
نرم افزار مأوا	مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس
نرم افزار سجایا	مرکز اسناد ایثارگران بنیاد شهید
نرم افزار مأوا	سازمان حفظ آثار و نشر ارزش های دفاع مقدس و بسیج
نرم افزار مأوا	سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس

جدول ۴

نرم افزارهای استفاده شده
به وسیله مراکز اسنادی نظامی

نتیجه گیری

بررسی شیوه های سامان دهی اسناد در مراکز اسنادی بررسی شده در این پژوهش نشان می دهد که هر کدام از سازمان های مذکور روشی بومی و مختص اسناد آرشیوی خود را به کار می برند و تنها در چند مرکز عناصر کاربرگه های توصیف اسناد با استاندارد بین المللی توصیف آرشیوی (ایساد) مطابقت دارد. در بین مراکز اسنادی بررسی شده، تنها معاونت اسناد ملی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، و آستان قدس رضوی شش مؤلفه اصلی مدنظر ایساد (استاندارد بین المللی توصیف آرشیوی) را رعایت کرده اند. در زمینه سامان دهی اسناد غیرمکتوب تنها معاونت اسناد ملی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر و مرکز اسناد وزارت امور خارجه کاربرگه جدا برای اسناد تصویری خود درست کرده اند. در بین این مراکز تنها معاونت اسناد ملی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، و مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ۶ مؤلفه اصلی توصیف سند را به کار برده اند و مرکز اسناد وزارت امور خارجه تنها ۴ مؤلفه اصلی را به کار بسته است. بقیه مؤلفه های قید شده با توجه به نیازهای بومی هر مرکز ایجاد شده است. هیچ کدام از مراکز غیر نظامی به اسناد جنگ تحمیلی و دفاع مقدس نپرداخته اند و تنها برخی از آنها مانند معاونت اسناد ملی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران بخشی از اسناد دفاع مقدس را آرشیو و نگهداری می کنند. در بین مراکز نظامی نیز تنها دو مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، و سازمان حفظ آثار و نشر ارزش های دفاع مقدس و بسیج به جمع آوری و نگهداری اسناد دفاع مقدس بر پایه استانداردهای فهرست نویسی و نمایه سازی و نیز استفاده از نرم افزار استاندارد داخلی و بومی نیروهای مسلح (نرم افزار مأوا) پرداخته اند؛ ولی موازی کاری و رعایت نکردن استاندارد یکسان در این دو مرکز اشکال اساسی آنهاست. همچنین با توجه به پراکندگی اسناد دفاع مقدس در بین این مراکز و سایر مراکز نظامی که حتی هنوز شناسایی و فهرست نویسی نشده اند، ضروری است که سازمان ملی اسناد و

مدارک دفاع مقدس ایجاد شود تا به سامان‌دهی اسناد مکتوب و غیرمکتوب مربوط به این حوزه پردازد. علاوه بر این براساس پژوهش پیش‌رو، مشکلات زیر نیز بهتر می‌تواند ضرورت پرداختن به این امر را نشان دهد: جایگاه ضعیف مراکز آرشیوی غیرنظامی در سامان‌دهی اسناد دفاع مقدس؛ نبود ارتباط علمی بین مراکز در زمینه سامان‌دهی اسناد و درپیش گرفتن روش‌هایی غیراستاندارد به وسیله برخی مراکز؛ موازی‌کاری برخی نهادهای مرتبط با اسناد و مدارک آرشیوی حوزه دفاع مقدس به ویژه مراکز نظامی.

پیشنهاد‌های کلی براساس یافته‌های پژوهش:

۱. تهیه و تدوین کاربرگ‌های تخصصی برای اسناد مکتوب و غیرمکتوب دفاع مقدس؛

۲. تهیه و تدوین شیوه‌نامه و اصطلاح‌نامه‌های تخصصی برای نمایه‌سازی اسناد آرشیوی

دفاع مقدس؛

۳. استفاده از نرم‌افزاری تخصصی و بومی برای اسناد آرشیوی در جهت سازمان‌دهی

تخصصی اسناد؛

۴. برگزاری دوره‌های آموزشی تخصصی تنظیم و توصیف آرشیوی برای کارشناسان و

متخصصان اسناد آرشیوی دفاع مقدس.

منابع فارسی

مجموعه مقاله چاپ شده

نگاهبان، نسربین. (۱۳۹۰). «اسناد دفاع مقدس و فعالیت‌های آرشیوی مرتبط با آن» در کتاب *اسناد افتخار*:

مجموعه مقالات و سخنرانی‌های پنجمین همایش پژوهشی اسناد دفاع مقدس. تهران: بنیاد حفظ و

ارزش‌های آثار دفاع مقدس.

پیکار، عباس. (۱۳۹۰). «اسناد دفاع مقدس، تعاریف و گونه‌ها، شیوه‌های اطلاع‌رسانی» در کتاب *اسناد افتخار*:

مجموعه مقالات و سخنرانی‌های پنجمین همایش پژوهشی اسناد دفاع مقدس. تهران: بنیاد حفظ و

ارزش‌های آثار دفاع مقدس.

مصاحبه

اسماعیلی، مجید (کارشناس اسناد سازمان حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس و بسیج)، بهمن ۱۳۹۵،

سازمان حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس و بسیج.

بدایعی، حمیدرضا (معاونت وقت مرکز اسناد و دیپلماسی وزارت امور خارجه)، خرداد ۱۳۹۵، مرکز اسناد و

دیپلماسی وزارت امور خارجه.

چگینی، محمد (کارشناس اسناد مرکز اسناد و دیپلماسی وزارت امور خارجه)، خرداد ۱۳۹۵، مرکز اسناد و

دیپلماسی وزارت امور خارجه.

داودی، مهدی (کارشناس اسناد مرکز اسناد انقلاب اسلامی)، اردیبهشت ۱۳۹۵، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
رحیمی، زهرا (کارشناس اسناد مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران)، تیر ۱۳۹۵، مؤسسه مطالعات تاریخ
معاصر ایران.

رخصت طلب، محسن (کارشناس اسناد مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس)، دی ۱۳۹۵، مرکز اسناد و
تحقیقات دفاع مقدس.

محمدی، امین؛ خسروی زاده، صباح؛ پروانه، نادر؛ و سایر کارشناسان اسناد سازمان ملی اسناد. شهریور ۱۳۹۵،
سازمان ملی اسناد.

منابع لاتین

ISAD (G): **general international standard archival description**. (2000). adopted by
the Committee on Descriptive Standards, Stockholm, Sweden, 19-22 September
1999, Ottawa.

